

УДК 94 (477) «1921 – 1929»:631

Лазуренко В.М.

Економічний стан та питома вага селянських господарств України фермерського типу в роки НЕПу

Розкрито особливості складу та питомої ваги селянських господарств України фермерського типу в доколгоспний період (1921 – 1929 рр.).

Ключові слова: фермерські господарства, селянство, господарство, заможне селянство, зернові культури.

У період нової економічної політики (непу) заможне селянство, власне кажучи – фермерство, чи за радянською термінологією «куркульство», являлося невід'ємним складовим елементом соціально-економічної структури села, що було закономірним результатом розвитку дрібнотоварного виробництва.

Автор статті ставить за мету розкрити особливості складу та питомої ваги українських селянських господарств фермерського типу в доколгоспний період.

У свій час до порушеної нами проблеми зверталися В. Качинський, М. Гуревич, А. Альгерман, В. Данілов, С. Кульчицький, В. Калініченко, О. Ганжа [1]. Водночас сучасні можливості дослідників у доступі до джерел дозволяють висвітлити раніше маловідомі сюжети піднятої нами проблеми.

Виходячи з того, що в період непу до господарств фермерського типу ми відносимо сільськогосподарські підприємства товарного типу, які використовували власну або найману працю на приватній чи орендованій землі [2, с.199], важливим вбачається їх якісний та кількісний аналіз. При цьому беремо до уваги те, що їх функціонування зумовлюється характером землекористування, рівнем механізації і товарності господарств, ступенем розвиненості ринкових зв'язків в період, що досліджується.

Важливими вбачаються висновки, зроблені відомим дослідником аграрної історії В. Даніловим. Зокрема, характеризуючи групи селянства 1920–х рр., науковець в тодішньому селі виділяв „групу заможних господарств, яка концентрувала у своїх руках засоби виробництва у „кількості, яка перевищувала можливість їх власних трудових ресурсів» [3, с.19]. До цієї групи дослідник відносив так зване „куркульство», а також значну частину середняків, господарства яких за економічними показниками наближались до „куркульських». Аналізуючи дані взяті з усієї території СРСР (включаючи й Україну), науковець дійшов висновку, що „якщо взяти заможну групу селянства в цілому, тобто включаючи і тих середняків, котрі були економічно максимально близькими до куркулів, то виявиться, що у 15,5 % господарств було сконцентровано 39,3 % землеробських знарядь і 73,3 % складних машин. А саме „куркульство» концентрувало 11,7 % знарядь праці і 30,8 % машин. При цьому питома вага таких господарств складала лише 3,2 % [3, с.21].

За вартістю засобів виробництва серед селянських господарств України доби непу сучасний дослідник історії українського села В. Калініченко критерієм найзаможнішої (дрібнокапіталістичної, „куркульської») групи визначив вартість засобів виробництва понад 1600 крб., середняцької – від 200 до 1600 крб., бідняцької – до 200 крб. [4, с.36].

У цьому контексті заслуговує уваги вміщений в 1928 р. на сторінках журналу „Український агроном» поділ селянських господарств, зроблений на основі обстеження господарств в селах Миколаївка і Селище Стеблівського району Черкаської округи за наслідками роботи в 1925/26 сільськогосподарському році. Господарства поділені на три групи за наступними характеристиками.

Перша група – пролетаризовані селянські господарства, що не можуть прохарчуватися на власному господарстві і шукають сторонніх заробітків, наймаючись по чужих господарствах і цукроварнях. Ця група господарств визначена як збиткова, і така, що потроху проїдає свій бюджет, йдучи таким чином до дальшої пролетаризації.

Друга група господарств – суто хліборобська. Бурякосіяння починає входити в склад сівозміни, але не відіграє значної ролі. З економічного боку ця група безрезультатна, репрезентує середняцьке селянство.

Третя група найзабезпеченіших капіталами господарств суттєво відрізняється від двох попередніх груп і характеризується з виробничого боку як хліборобсько-скотарська. Хліборобство має значний ухил до інтенсифікації: розвинений засів цукрового буряка, озимої пшениці і сочевиці. Скотарство ґрунтується на купівлі–продажу худоби, яку господарства почасти вирощують, а більше просто торгують нею. Такі господарства були прибутковими і мали приріст капіталів [5, с.34].

Необхідно взяти до уваги, що в 1920–х рр. в селянських господарствах України значно зросли площі засіву цукровими буряками, що мало помітний вплив на розвиток селянських господарств.

Певну статистику щодо питомої ваги заможних господарств дають наслідки анкетування селянських господарств при заводських районів Волинської губернії в 1924 р. на предмет укладання з ними угод на постачання цукрових буряків на цукрозаводи.

Так, в селі Швайківка Троянівського району Житомирської округи цієї губернії виділено 100 бідняцьких, 289 середняцьких і 30 місних (заможних) господарств. Однак на той час лише 9 господарств (близько 2 %) сіяли буряки і могли заключати угоди з Коровинецьким цукрозаводом на вирощування (плантування) і постачання цукрових буряків [6, с.2].

Тому, не беручи до уваги кількості потенційних постачальників цукрових буряків, оскільки вона зовсім не значна, можемо виявити загальну тенденцію щодо соціального розшарування селянських господарств в Волинській губернії на основі аналізу інших анкет–характеристик. Зокрема, в селі Озадівка Янушівського району Житомирської округи виділено 91 бідняцьке, 246 середняцьких і 29 місних (заможних) господарств, в селі Червоноармійське – відповідно 180, 89 і 27 [6, с.4 – 8]. Тобто, місні (заможні) господарства складала лише близько 8 % селянських господарств.

Посівні площі під цукрові буряки зростали і в наступні роки. В 1927 р. площі посіву цукрових буряків в Україні становили 384 тис. десятин. Тому вбачається важливим з'ясування соціального складу селянських господарств, залучених до буряківництва. Матеріали для цього дає обстеження, яким в 1926 р. було охоплено території районів, що обслуговували 15 цукрових заводів Харківщини, Сумщини, Полтавщини та Чернігівщини і де налічувалося 240010 селянських господарств, з яких 79773 господарств (33,2 %) сіяли цукрові буряки [7, с.35].

За посівною площею з усіх бурякосіючих господарств посів до 1 десятини мали 6,6 % господарств, до 3 десятин – 27,1 %, до 6 десятин – 41,3 % і понад 6 десятин – 25,0 %. Тобто, господарства з засівною площею до 3 десятин, складала найслабкішу, малозабезпечену групу, що становила 33,7 % від загальної кількості. Господарства середняцького типу із засівною площею до 6 десятин становили 41,3 %. Решту господарств – 25 %, можна віднести до місних господарств фермерського типу [7, с.35].

Опираючись на дані обстеження, можна провести диференціацію бурякосіючих господарств і за наявністю робочої худоби (в переводі на коней). Серед них 30,0 % взагалі не мали робочої худоби, 50,7 % мали 1 голову, 15,0 % – 2 голови і 4,3 % – 3 голови робочої худоби [7, с.35 – 36].

Особливості та місце фермерських господарств серед селянських господарств можна простежити й на інших конкретних прикладах. Зокрема, на основі аналізу діяльності вище згадуваних господарств в селах Миколаївка і Селище Стеблівського району Черкаської округи. В 1925/26 сільськогосподарському році у фермерських господарствах цих сіл (з капіталом понад 1300 крб.) гуртовий прибуток склав 1017,51 крб., в середніх (з капіталом 800 – 1300 крб.) – 658,29 крб. і в дрібних (з капіталом до 800 крб.) – 386,57 крб. [5, с.27].

Одночасно з більшим гуртовим прибутком фермерські господарства у вказаних селах мали значно вищі показники товарності. Товарна маса в них складала 59,1 % вартості усієї виробленої продукції. В найменш забезпечених капіталом дрібних господарствах вартість товарної частини продукції в 1925/26 сільськогосподарському році складала лише 46,2 %, тоді як у фермерських господарствах вона дорівнювала 80,4 % всього гуртового прибутку.

Фермерські господарства мали вищі показники і за продуктивністю виробленої продукції, передусім зернової. Характерно, що в цілому ця тенденція мала місце в усіх регіонах України (див.: табл. 1) [8, с.65–67].

Таблиця 1

**Збір зернових культур у 1925 – 1927 рр.
на Лівобережжі з розрахунку на одного члена родини (пудів)**

Групи господарств за засівом	1925 р.	1926 р.	1927 р.
до 1,0 дес.	13,0	6,7	6,5
1,1 – 3,0 дес.	31,2	27,2	29,7
3,1 – 6,0 дес.	48,4	43,7	47,4
6,1 – 9,0 дес.	57,3	59,1	64,4
понад 9,0 дес.	107,6	78,8	88,8
в середньому	44,0	41,3	45,0

Наведені дані засвідчують, що на Лівобережжі валовий збір зернових культур, а відтак і на одного члена селянської родини (їдця) в цілому дещо зріс, але лише за рахунок групи міцних фермерських господарств (6,1 – 9,0 дес.). В інших же, в тому числі й середняцьких – знизився (див.: табл. 2) [8, с.65–67].

Таблиця 2

**Збір зернових культур у 1925 – 1927 рр.
на Правобережжі з розрахунку на одного члена родини (пудів)**

Групи господарств за засівом	1925 р.	1926 р.	1927 р.
до 1,0 дес.	13,5	8,9	10,1
1,1 – 2,0 дес.	23,6	20,2	23,2
2,1 – 4,0 дес.	31,2	29,1	32,8
4,1 – 6,0 дес.	41,4	39,1	43,8
понад 6,0 дес.	62,6	55,1	59,6
в середньому	27,6	27,6	31,0

На Правобережжі теж спостерігається зростання збору зернових культур на одного члена селянської родини в усіх групах, за винятком найнижчої та верхньої (див.: табл. 3) [8, с.65–67].

Таблиця 3

**Збір зернових культур у 1925 – 1927 рр.
в Поліссі з розрахунку на одного члена родини (пудів)**

Групи господарств за засівом	1925 р.	1926 р.	1927 р.
до 1,0 дес.	8,8	4,8	5,5
1,1 – 2,0 дес.	18,5	13,5	16,2
2,1 – 4,0 дес.	28,3	22,3	26,7
4,1 – 9,0 дес.	40,1	32,1	38,2
понад 9,0 дес.	52,8	49,6	53,1
в середньому	26,0	22,4	26,6

На Поліссі констатуємо зменшення показника зібраних зернових на одного члена родини, що пояснюється не зменшенням обсягу зібраного зерна, а швидшим ніж в інших регіонах збільшенням сільського населення (див.: табл. 4) [8, с.65–67].

**Збір зернових культур у 1925 – 1927 рр.
в Степу з розрахунку на одного члена родини (пудів)**

Таблиця 4

Групи господарств за засівом	1925 р.	1926 р.	1927 р.
до 1,0 дес.	12,5	6,0	3,7
1,1 – 4,0 дес.	37,4	33,1	33,2
4,1 – 9,0 дес.	57,6	53,2	54,3
9,1 – 16,0 дес.	83,8	79,0	79,2
понад 16,0 дес.	129,6	128,0	123,8
в середньому	60,8	58,5	58,4

Дані по Степу показують зниження показників на одного члена селянської родини по усіх групах, що пояснюється тим, що сільське населення в степовій зоні в цей період неухильно зростало. Однак при цьому необхідно зазначити, що виробництво пшениці – головної ринкової культури, навпаки в господарствах Степу зросло і, що дуже показово, за рахунок фермерських і міцних середняцьких господарств (див.: табл. 5) [8, с.65–67].

Таблиця 5

**Збір пшениці у 1925 – 1927 рр.
в Степу з розрахунку на одного члена родини (пудів)**

Групи господарств за засівом	1925 р.	1926 р.	1927 р.
до 1,0 дес.	2,8	1,9	1,3
1,1 – 4,0 дес.	11,1	10,6	13,3
4,1 – 9,0 дес.	20,1	21,8	26,3
9,1 – 16,0 дес.	31,3	37,6	43,2
понад 16,0 дес.	51,6	66,4	73,1
в середньому	21,5	25,4	29,6

Узагальнюючи наведені вище дані, можна зробити висновок про те, що зростання виробництва зернових культур в розрахунку на душу сільського населення в 1925 – 1927 рр. відбувалося за рахунок фермерських господарств – міцних і середняцьких [8, с.57–69].

До цього можна додати, що серед господарств різних категорій суттєві відмінності були й у питомій вазі видів реалізованої продукції. Так, якщо в дрібних господарствах на продукцію рільництва припадало 44,9%, то у фермерських – 22,5%. Натомість заможні господарства продавали більше худоби – 68,9%, а дрібні господарства – лише 48,1%. Значну частину прибутків від торгівлі худобою заможні господарства витрачали на дальше устаткування своїх господарств – придбання різного реманенту та обладнання, а також на оплату найманної робочої сили і на виплату податків [5, с.31–33].

Щодо тяглової сили, то пересічно по Україні динаміка забезпеченості 100 господарств робочими кінсьми і волами характеризувалася такими показниками: 1925 р. – 79,0%, 1926 р. – 86,6%, 1927 р. – 91,4%. При цьому питома вага безтяглових господарств зменшувалася повільно і була такою: 1925 р. – 46,3%, 1926 р. – 44,7%, 1927 р. – 41,7%.

Краще забезпечення тяговою силою мали фермерські селянські господарства. Якщо 71,1% селянських господарств із площею засіву до 0,1 га і 44,5% із площею засіву до 1,1 га не мали ніякої худоби, то серед міцних фермерських господарств (статистика ЦСУ їх кваліфікувала як „заможницькі і середняцькі») з площею засіву понад 2,1 га худоби не мали лише 23,0% [9, с.65].

Становлення фермерських селянських господарств відбувалося в період, коли радянське керівництво взяло курс на форсований розвиток промисловості, кошти для якого можна було взяти лише від селянства. Однак на перешкоді цьому стояв неза-

лежний статус селянина, передусім заможного, який виробляв і реалізовував власну продукцію. Розпочинаючи індустріалізацію на основі внутрішніх ресурсів, радянське керівництво мусило покінчити з економічно незалежною соціальною верствою селян–власників.

В кінці 1920–х рр. склалася така ситуація, що держава, будучи монополістом з виробництва промислових товарів для села, мала можливість встановлювати більш високі ціни ці товари, ніж ті, що формувалися на засадах вільної конкуренції. З одного боку, верхня межа цін на промтовари визначалася відповідно до спроможності селянина–споживача купувати їх за визначеними державою цінами. З іншого боку, держава була монополістичним оптовим покупцем сільськогосподарської продукції.

Виходячи з цього, держава встановлювала ціни, що були більш вигідні їй, ніж селянинові–продавцю. А нижня межа цін на хліб орієнтувалася на заінтересованість селянських господарств продавати вироблену ними продукцію за пропонованими державою цінами.

Перевищення критичного рівня у співвідношенні цін означало, що селяни або відмовляться продавати хліб та іншу вироблену продукцію, або відмовляться купувати промислові товари. Тому держава прагнула примусити селян купувати промтовари за вищими цінами, а свою продукцію, передусім хліб, продавати за нижчими цінами [10, с.495–496].

Перша криза збуту промислових товарів виникла вже восени 1923 р. Село потребувало плугів та інших промислових виробів, але водночас селяни відмовлялися купувати їх за завищеними цінами. Наступна криза виникла в 1924/25 господарському році (тобто восени 1924 – навесні 1925 рр.). Криза отримала назву „заготівельної», оскільки заготовки склали лише дві третини очікуваного рівня.

В 1927/28 господарському році виникла чергова криза – не вдалося зібрати навіть найнеобхіднішого. Ця криза, як і попередні, була спричинена штучним заниженням цін на зерно. Промислові товари, якщо розрахувати їх вартість в пудах пшениці, виявилися у декілька разів дорожче, ніж до війни, не зважаючи на нижчу якість. Утворилося явище, яке з легкої руки Л. Троцького стали називати „ножицями цін». Селяни відреагували просто – перестали продавати зерно зверху того, що їм було потрібно для сплати податків.

Заможні селяни–фермери за таких обставин розглядалися владою як класова ворожа верства населення. У січні 1928 р. Й. Сталін, перебуваючи в Сибіру, у виступі перед партійно–радянським активом звинуватив саме заможне селянство в „саботажі індустріалізації» та закликав працівників судів та прокуратури застосовувати до них статтю 107 Кримінального кодексу РСФРР про спекуляцію [11, с.97]. За цією статтею передбачалося позбавлення волі через суд на строк до трьох років з повною або частковою конфіскацією майна осіб, винних „у злочинному підвищенні цін на товари шляхом скуповування, приховування або не випуску таких на ринок» [11, с.97].

ВУЦВК тоді ж прийняв аналогічну за змістом статтю 127 Кримінального кодексу УСРР. По суті, цими законами товаровиробник позбавлявся права власності на вироблену ним продукцію. Використовуючи можливості нового законодавства, хлібозаготівельні органи за січень–лютий 1928 р. вилучили з українського села 70 млн. пудів хліба [10, с.497].

На місцях, виконуючи партійні директиви, до селян–фермерів почали масово застосовуватися силові методи з метою викачування постійно зростаючих обсягів сільськогосподарської продукції. Так, голова Козлянського райвиконкому на Чернігівщині Нечай у листі під грифом «Таємно. Особисто» у лютому 1930 р. наказував усім головам сільських рад: «1) протягом 2–х днів переглянути списки заможних та куркулів і виявити, хто з них не дообкладався, запропонувати їм негайно внести хліб до кооперації; 2) протягом 3–х днів стягнути невнесений (40 %) куркулями і заможними несплачений на них хліб; 3) протягом 3–х днів з одержанням цього [листа] стягнути з куркулів та заможних страхобори, мерчук, несплату по с.г. податку, самоподаткування, гамазей та інші недоплати та внески. На впертих неплатників куркулів скласти акти для притягнення їх до відповідальності; 4) суворо стежити за куркульськими та заможними господарствами, щоб такі не продавали худобу, майна та іншого с.г. реманенту» [12, с.3].

За невиконання твердого завдання з хлібозаготівлі селяни зазнавали судових переслідувань. Навесні 1929 р. в Україні було описане майно 18 тис. 264 селянських господарств. З яких 8012 було продано на торгах, а до кримінальної відповідальності було притягнуто 1150 селян [13, с.89–90].

Посилення репресій зумовило скорочення господарської активності фермерських господарств. Заможні селяни, щоб позбавитися тавра куркуля, почали проводити «саморозкуркулення» своїх господарств. Змушені віддавати державі майже за безцінь вирощене зерно, фермери почали різко скорочувати посівні площі. В період 1927 – 1929 рр. площі в найбільш продуктивних селянських господарствах скоротилися майже вдвічі. При цьому питома вага товарної частини зібраного врожаю знизилася з 25,1 % до 14 % [14, с.13–14].

Невдоволення селян знайшло вияв також в нелегальному забої худоби, який розпочався влітку 1929 р. Він набув небаченого розмаху: селяни різали все – корів, телят, свиней, коней. Незважаючи на те, що за січневою постановою ВЦВК та РНК СРСР 1930 р., „хижацький забій худоби» карався висилкою та конфіскацією майна, в окремих місцевостях України він досяг майже 75% загальної кількості поголів'я [15, с.33].

Репресивна політика держави щодо заможних селян–фермерів, особливо в кінці 1920–х рр. спричинила кількісні та якісні зміни у бік зменшення цієї категорії сільського населення. Так, чисельність заможних господарств в Україні у 1928 р. порівняно з 1927 р. зменшилася на 27,5%, а вище середніх – на 7,7% [16, с.132].

Безумовно, вища ланка тогочасного партійного керівництва достатньо усвідомлювала економічну доцільність та перспективність розвитку в інтересах тієї ж радянської держави фермерського господарства, але, поряд з цим, економічно міцне, приватне селянське господарство ніяк не вписувалось в тогочасну комуністичну доктрину з її ставленням до селянства, як до класу віджилого, за самою суттю своєю опозиційного ультрарадикальній інтерпретації марксизму–більшовизму, а отже, в історичному плані і безперспективного. Самим фактом свого відносно незалежного від радянської влади існування селянин–фермер об'єктивно кидав виклик тоталітарному політичному режиму. Все це спонукало до того, що протягом 20–х рр. XX ст. цей тип селянства зазнавав від радянської держави безперервних утисків та перепон на шляху до свого господарсько–економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98 – 106; Гуревич М. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины. – Х.: ЦСУ, 1927. – 191 с.; Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності. – Х.: Рад. селянин, 1929. – 93 с.; Данилов В. Советская доколхозная деревня: население, землепользование, хозяйство. – М.: Наука, 1977. – 318 с.; Кульчицкий С. Соціально–економічний розвиток селянських господарств УРСР напередодні масової колективізації // Історичні дослідження. Вітчизняна історія. – 1982. – Вип. 8. – С. 43 – 55; Калініченко В. Селянське господарство України в період непу. Історико–економічне дослідження. – Х.: Основа, 1997. – 400 с.; Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К.: Ін–т історії НАНУ, 2000. – 208 с.
2. Рыночная экономика: 200 терминов: популярный словарь / Г.Я. Киперман. – М.: Политиздат, 1991. – 224 с.
3. Данилов В.П. О характере социально–экономических отношений советского крестьянства до коллективизации сельского хозяйства. – М.: Институт истории АН СССР, 1961. – 60 с.
4. Калініченко В.І. Селянське господарство України в до колгоспний період (1921 – 1929 рр.). – Харків: Основа, 1991. – 129 с.
5. Вісімнадцять селянських бюджетів з Черкащини // Український агроном. – Харків. – № 2 – 3. – 1928. – С. 24 – 34.
6. Державний архів Вінницької області. – Ф. Р – 568. Бюро селянського буряківництва. – Оп. 73, спр. 142. Анкети–характеристики селянських господарств призаповідських районів. Почато 12 квітня 1925 року. Закінчено 15 червня 1925 року. – 342 арк.
7. Диференціація селянських господарств у районі Харківської філії Цукротресту (за матеріалами дослідження 1926 року) // Український агроном. – Харків. – № 2 – 3. – 1928. – С. 34 – 37.

8. Альтерман А. Сучасне зернове господарство України та проблеми його товарності. – Х.: Радянський селянин, 1929. – 92 с.
9. Два роки роботи уряду УСРР (1926/27 – 1927/28). Матеріали до звіту уряду Одинадцятому з'їздові Рад. – Х.: Видання секретаріату ВУЦВК та управління справами РНК УСРР, 1929. – 228 с.
10. Литвин В. Історія України. – К.: Наукова думка, 2008. – 814 с.
11. Из обращения ЦК ВКП (б) „Ко всем организациям ВКП (б)» от 13 февраля 1928 г. // Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации, 1927 – 1932 гг. – М.: Политиздат, 1989. – 364 с.
12. Державний архів Чернігівської області. – Ф. Р – 72. Козлянський райвиконком Чернігівської округи. – Оп. 14, спр. 25. Лист голови Козлянського райвиконкому Нечая до голів усіх сільських рад про стягнення хліба з куркулів та заможних селян. – 12 лютого 1930 року. – 48 арк.
13. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні. 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947: Злочин проти народу. – К. – Нью-Йорк: Видавництво М.П. Коць, 2000. – 270 с.
14. Сдвиги в сельском хозяйстве СССР между XV и XVI партийными съездами: Сборник статистических сведений по сельскому хозяйству за 1927 – 1930 гг. – М; Л., 1931. – 128 с.
15. Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УССР. – К.: Інститут історії України НАН України, 1996. – 42 с.
16. Очерки развития социально-классовой структуры населения УССР. 1917 – 1937 гг. – К.: Наукова думка, 1987. – 237 с.

Лазуренко В.Н. Экономическое состояние и удельный вес крестьянских хозяйств Украины фермерского типа в годы НЭПа

Раскрыты особенности состава и удельного веса крестьянских хозяйств Украины фермерского типа в доколхозный период (1921 – 1928 гг.).

Ключевые слова: фермерские хозяйства, крестьянство, хозяйство, зажиточное крестьянство, зерновые культуры.

Lazurenko, V.M. The economic condition and relative density of farms in Ukraine in the years of new economic policy

The peculiarities of the structure and the density of agricultural enterprises in Ukraine in the pre-farming period (1921–1928 years) are in the focus of the research.

Key words: farms, peasantry, enterprise, wealthy peasantry, grains.

УДК 930(477)«192/193»:316.4.063.7(47+57)-058.244

Скрипчинська Н.О.

**Тоталітарно–репресивна політика
радянської влади щодо українського селянства
20-х – початку 30-х років ХХ ст.:
історіографічний аспект**

Аналізуються особливості досліджень тоталітарно–репресивної політики радянської влади щодо українського селянства 20–х – початку 30–х років ХХ ст. в українській, російській та західно–європейській історіографії.

Ключові слова: брошура, дослідження, історіографія, історіографічний аспект, колективна праця, монографія, публікація, узагальнююча робота, тоталітарно–репресивна політика.

Історіографічний огляд даного питання охоплює історіографію радянського періоду та доби незалежності України, що в свою чергу включає: російську, українську та західноєвропейську історіографію. Для більш детального розкриття історіографічні проблеми автор, перш за все, намагається розглянути і проаналізувати історіографічні дослідження становлення українського села та політики радянської влади по відношенню до українського селянства в 20–ті – поч. 30–х рр. ХХ ст. Обов'язковим є історіографічний аналіз літератури присвяченої голодомору 1932–1933 років, що був наслідком цієї жорстокої тоталітарно–репресивної політики.

В радянській історичній науці 1920–х років класовий підхід та комуністична ідеологія мають величезний вплив на висвітлювання авторами селянського питання. Авторами перших досліджень були керівники вищих партійно–радянських органів України – секретарі ЦК КП(б)У Д.Лебідь, Я.Яковлев, відомі військові діячі Р.Ейдман, Е.Єсбах Є.Лихаревський, М.Макушенко, і деякі інші [10, с.6].

До числа найбільш ґрунтовних робіт даного періоду, присвячених селу, варто віднести дослідження М.Б.Гуревича [6], який значну увагу приділяв висвітленню таких складних і важливих проблем, як економічна диференціація та соціально–класова стратифікація на селі. Іншою проблемою займався М.Кубанін, який здійснив спробу проаналізувати характер і причини селянського руху в роки громадянської війни.

Історики О.Осліковська та В.Якиманський започаткували вивчення наслідків ліквідації поміщицького землеволодіння, вилучення земельних лишків та перерозподіл земельного фонду, аграрні перетворення після більшовицького жовтневого перевороту 1917 року [5, с.4].

У 20–ті роки також було опубліковано чимало робіт, спеціально присвячених общині та місцевому радянському управлінню на селі. Однією з ознак цього періоду була наявність статей і брошур прикладного характеру, присвячених вивченню оподаткування сільського населення, хлібозаготівель, розвитку зернового господарства. У роботах А.Альтермана, В.Доброгаєва, П.Лежньова–Фіньковського В.Качинського, В.Соловейчика, М.Чернова, проаналізовано зернові проблеми та хлібозаготівельні кризи 1927/28 господарського року. Ці автори не використовували термін «повинність», але науково обґрунтували ознаки формування її адміністративно–примусового механізму здійснення. Так, В.Доброгаєв простежив особливості нарахування та стягнення податку в Україні. М.І.Бухарін, аналізуючи ситуацію в сільському господарстві країни, засудив «надзвичайні заходи», «заслонні загони» та примусове поширення позик, а в дискусії із Й. Сталіним у квітні 1929 р. використав термін «данина». Класову спрямованість податку, його роль та функції у «соціалістичній перебудові села» висвітлювали О.Горобенко, В.Зотов О.Кушнір, С.Любарський. У 1932 р. була опублікована брошура І.Борисова, котрий вважав сільськогосподарський податок «обов'язковою повинністю населення», а самообкладання – «добровільним внеском».